

kollégákkal. Mesélt a megélt évekről, felemlegette a jót és a rosszat. Nem volt keserű, inkább tünődő. Hamiskás mosollyal idézte fel a békéscsabai, gyulai értekezleteket, ahol ő fogalmazta meg a közkönyvtárak létének értelmét és jövőjének mi-kéntjét. Önmagát is korrigálva modern közszolgálat máig érvényes feladatrend-szerét adta elő, és vitatkozott szűklátókörű ellenvetésekkel.

1979. január 17-én kísértük utolsó útjára. Erről szóljon Fodor András naplójá-nak bejegyzése:

„Délután Sallai temetése Rákoskeresztúron... Roppant kiábrándító az ilyen te-metői nagyüzem. Az utakon, mint az arénában az egymást váltó csoportok, jön-nek a különféle starthelyekről lépcsőzetesen indult gyászmenetek. 5-600-an le-hetnek a mi halottunk körül... Az igaz hívei közül látom mindjárt Takács Mik-lóást, Szitát, Bereczkyt, Ónodyt, később meglátom Liptákot. Itt van Iszlai is. Előttem Szente, Futala és Csúry. Lipták ősz feje, halkan, különösebb stílusvi-rág nélkül, szépen beszél. Papp Pista pedig kimondja, vállalni kell a teljes örökséget. Ez az intézmény csak addig lesz méltó magához, amíg az ő öröksé-gét viszi tovább.”

(Fodor András: A hetvenes évek. Napló, 1975–1979.
Nap Kiadó, Bp., 1996.)

Igen, az örökség, az örökség mindannyiunké. Gazdálkodjunk vele!

Győri Erzsébet

Vargha Balázs csempészárúja*

„Bekukkantottam Bolond Istókként én is Debrecenbe” – írta önéletrajzi vissza- emlékezéseiben némi öngúnnyal, némi rejtett büszkeséggel Vargha Balázs. Ez a „bekukkantás” a teológiai és a bölcsész diploma megszerzéséig tartott, más szem- szögből nézve a világháború végéig. Debreceni évei alatt szökkent szárba három „maradandó szenvedélye”: Csokonai Vitéz Mihály, Arany János és egy sajátos pe- dagógiai ethosz. Csokonainak, Aranynak utóbb egyik legjobb ismerőjévé vált, életművének ezt a részét az irodalomtörténet fogja számon tartani, pedagógiai ethosza viszont a magyar könyvtártörténetbe épült be, közelebről a gyerekkönyv- táruk történetébe. Ezt emlékezetben tartani a mi feladatunk.

Debreceni tanárai közül Karácsony Sándor hatott maradandóan Vargha Balázs- ra. A második világháború előtti években Magyarországon erőteljes reformpe- dagógiai mozgalom bontakozott ki, Karácsony Sándor ennek volt egyik sajátos, egyéni utakat járó alakja. Szerteágazó, sok rajongót és sok ellenzót szerző koncep- ciója a gyerek autonómiájára épült. A sikeres nevelés első feltétele – vallotta Ka- rácsony Sándor –, hogy a nevelő biztosítsa növendéke autonómiáját, mivel min-

* Ezzel az esszével emlékezünk meg Vargha Balázs születésének 90. évfordulójáról.

den gyerek alapján véve tehetséges, illetve az volna, ha engednék alkotni, ha az iskola nem a közöny légkörét árasztaná. Ezek a hivatalos oktatásüggyel szembenálló gondolatok (amelyek egyébként az akkor többféle irányzatot képviselő magyarországi reformpedagógia közös alapeszméi voltak) vonzották Vargha Balázst, a kritikusan gondolkodó szabad szellemű fiatal hallgatót. Friss diplomásként rövidesen módja is nyílt gyakorlati kipróbálásukra is: előbb a szabadszállási elemi iskolába, majd a kunszentmiklósi gimnáziumba hívták meg több tárgy tanítására. A fiatal tanár ekkor megpróbálta valóra váltani azt, ami Karácsony Sándor debreceni előadásából megragadta. Kísérleti tantárgyként a rajztanítást választotta, mivel mestere ennek módszeréről egy árva szót sem ejtett, így tere nyílt az önálló megvalósításra.

Vargha Balázs mint rajztanár a hagyományos formák másoltatása helyett a bátor önkifejezésre ösztönözte tanítványait. Az eredmény minden várakozást felülmúlt. Mikor 1948-ban a genfi Nemzetközi Oktatásügyi Intézet pedagógiai kiállítására gyerekrajzokat kerestek, hosszú válogatás után a kunszentmiklósi iskola tanulóinak százhusz rajzát állították ki. „*Hogyan találta meg a Tanár Úr ennyi spontán formálódó akarat, ilyen eredetiség és az annyira hiteles szabadság nyitját?*” – kérdezte a genfi kiállítás magyar megbízottja, Hubay Miklós Vargha Balázst.

Úgy tűnt, megnyílik az út, hogy a kunszentmiklósi rajztanár sikeres művészetpedagógiai módszere országos programmá váljék. Ámde mindez a koalíciós idők utolsó évében történt. 1949/50-ben az összes magyar reformpedagógiai irányzatot betiltották, egyeduralkodóvá vált a voltaképp porosz hagyományokra épülő szocialista oktatási módszer. Vargha Balázs tett még néhány elszánt kísérletet, hogy a magyar oktatásügyben megmentse a gyerekközpontú rajztanítás néhány elemét, de a hatalmi gőzhenger erősebbnek bizonyult.

1960-ban a magyar értelmiség sok más megregulázott képviselőjével együtt Vargha Balázsnak is a könyvtár adott munka- és menedékhelyet, közelebbről az OSZK olvasószolgálatá. „*Mormota módra éltem akkoriban, nemcsak nekem volt olyan érzésem, hogy ebben az akasztófás világban képtelen vagyok igazi foglaltságra*” – írta visszaemlékezésében. S ekkor egy apró véletlen (az esti áramtalanításnál tartott közös ügyelet) összehozta Sallai Istvánnal, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ fősztályvezetőjével. Sallai az idő tájt a viták keresztüztében bontakozó szabadpolcos könyvtári rendszer modelljének kidolgozásán munkálkodott. Valójában a polcok szabadságánál jobban foglalkoztatta őt az információ szabadsága, a szabadpolcos technológiára való áttéréssel a politikai agitációs könyvtárból az információközvetítő-tájékoztató könyvtár irányába akarta a magyar közkönyvtárakat elmozdítani. A tervezett újfajta könyvtárat mint az ismeretszerzésnek és a tanuláshoz az iskolával egyenrangú, ám az elavult iskolamesterinél korszerűbb módszerekkel dolgozó intézményt kívánta láttatni és elfogadtatni. Ezekre a gondolatokra pontosan rímelték Vargha Balázs annak idején kidolgozott és megvalósított, majd befagyasztott reformpedagógiai elvei. Az ex-rajztanár Vargha Balázs és az ex-tanító Sallai István pedagógiai alapelvei közel álltak egymáshoz. Sallai István kérésére Vargha Balázs a Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkatársa lett, és a gyerekkönyvtárak új modelljének kidolgozását kapta feladatul.

Az 1950-es évek vége, az 1960-as évek eleje a modern magyar gyerekkönyvtárak megteremtésének időszaka volt. Bár néhány helyen már korábban is elkülöni-

tett helyiségben kölcsönözték a könyvet a gyerekeknek, de ezek a gyerekkönyvtárak – Rác Aranka találó szavai szerint – „*tökéletlen felnőttekkönyvtáraknak tekinthetők, melyek minden munkát a felnőtt részlegek mintájára végeznek, csak pontatlanabbul*”.

Hogy az új gyerekkönyvtár külső megjelenésében milyen legyen, abban többé-kevésbé megegyeztek a szakma képviselői, sőt már a tervezőasztalon voltak az első valóban modern gyerekkönyvtár (a Liszt Ferenc téri) építészeti tervrajzai. De milyen legyen benne a könyvtáros szerepe, milyen legyen a „nevelőmunkája”, milyen legyen a gyerekkönyvtár pedagógiai arculata? Vagyis: mi a gyerekkönyvtár végső célja? Úgy látszott, hogy ezekre a kérdésekre már megkerülhetetlenül készen áll a válasz, a szovjet könyvtárak példája. 1960-ban jelent meg magyarul Krupszkaja (Lenin élettársa) könyve *A gyerekkönyvtárakról* címmel, és a legnagyobb magyar körművelődési könyvtárhálózat KISZ-es fiataljai már dolgoztak A. A. Hrenkova: *A gyerekkönyvtár* című művének fordításán. Ez utóbbi könyv előszava egyértelműen meghatározza a célt: „*A gyerekkönyvtár legfontosabb feladata, hogy a nép, a Szovjetunió Kommunista Pártja és a Szovjet Állam iránti odaadásra neveljen*” a jó könyv segítségével, amely „*tudatos fegyelemre, munkaszeretetre és a szocialista társadalom emberének egyéb kiváló tulajdonságaira nevel*”. Vagyis a gyerekkönyvtár fő célja a fennálló társadalmi rendbe való beilleszkedésre, a hatalom (a párt és az állam) iránti feltétlen odaadásra nevelni.

A magyar gyerekkönyvtárak az 1960-as évek elején egy ettől homlokegyenest eltérő úton indultak el, és ez nagyrészt Vargha Balázs érdeme. Az ő gyerekkönyvtári koncepciója – amelyet először 1963-ban fejtett ki részletesen *A szabadpolcos közművelődési könyvtár* című, Sallai Istvánnal közösen írt könyvében – a gyerekkönyvtárra alkalmazva visszacsempészte az 1949/50-ben betiltott reformpedagógiai alapelveket.

A Vargha Balázs-i gyerekkönyvtári koncepció és a Karácsony Sándor-i, Nagy László-i reformpedagógiai nézetek közös vonásai jól kitapinthatók. Minden reformpedagógia archimedesi pontja a gyermek autonómiájának hangsúlyozása. Erre épült fel egyfelől a gyerekközpontú iskola eszméje, másfelől a Vargha Balázs által meghirdetett gyerekközpontú könyvtár is. „*A gyerek nem tökéletlen felnőtt, hanem tökéletes gyerek*” – idézte gyakran Vargha Balázs ezt a közös alapelvet. Míg azonban az iskolaügyben hamar szembetűnt, hogy a reformpedagógia nevelési elvei (a gyermekben levő képességek kibontakoztatása) nem egyeztethetők össze a tekintélyelvű oktatási rendszerrel, a gyerekkönyvtárak esetében ez nem volt ilyen könnyen átlátható. Vargha Balázs nyugodtan idézhette – és idézte is előadásaiiban, írásaiban – Rousseau-t, így összegezve annak nevelői hitvallását: „*A gyerekbe oltani a vágyat a világ előítéletektől mentes megismerésére*”. Rousseau köpönyegébe bújva mérföldekre távolodott el ez a megközelítés a Hrenkova-idézetrel illusztrált szocialista gyerekkönyvtári nevelési céltől, a párt és az állam iránti feltétlen odaadástól.

A gyerek autonómiájára épülő Vargha Balázs-i koncepcióhoz elválaszthatatlanul hozzá tartozott a választás szabadsága. Az első harc, amit meg kellett vívni, a szabadpolc elfogadtatásáért folyt. Korántsem könyvtártechnikai kérdéstről volt szó. (Emlékeztetőül: a budapesti gyerekkönyvtárak Szabó Ervin óta szabadpolcosan működő rendszerét 1952-ben zárt polcossá kellett átalakítani!) Az 1960-as évek elején a közművelődési könyvtárak modernizációjának és a szabadabb irány-

ba való elmozdulásának eszköze és egyben jelképe is a szabadpolcos rendszer volt. A célokat kétfelől közelítve Sallai István a szabadpolcban az információáramlás szabadságát, Vargha Balázs a gyerekek önállóságának előmozdítását hangsúlyozta. „*A válogatás szabadsága öntudatot, önérzetet ad a gyerekolvasóknak*” – érvelt Vargha Balázs, de vitapartnerei éppen ezt az öntudatot sokallták, azt fejtegetve az újítást támadó vitacikkeikben, hogy „*a szabadpolcról még a felnőtt olvasók nagy része is helytelenül és tévesen válogatna*”, ezért „*előbb a könyvtárosnak kell kinevelni a megfelelően válogató olvasóközönseget.*” Itt volt a kutya elásva! A zárt polcos rendszer hívei szerint csak azokat (az olvasókat, gyerekeket, állampolgárokat) illeti meg a választás lehetősége, akik a megfelelő kinevelés után már „helyesen” választanak, míg Vargha Balázs állásfoglalása szerint a gyerek (az olvasó, az állampolgár) autonóm személyiség, ezért joga van szabadon választani.

A választás lehetősége azonban üres szólam marad, ha nincs igazi választék. Vargha Balázs következetesen törekedett a gyerekkönyvtárak állományának gazdagítására, gyűjtőkörük szélesítésére, a valódi választék megteremtésére. A szabadpolc bevezetése egyébként is magával hozta a „mit olvassanak a gyerekek?” kérdését. A probléma új volt, mert az ötvenes években a „mit *ne* olvassanak?” kérdése szerepelt napirenden; mázsaszámra vonták ki a könyvtárakból az ifjúsági könyveket, Benedek Elek-től Verne Gyuláig. Vargha Balázs ezzel szemben következetesen a gyerekeknek szánt választék bővítésért szállt síkra, az ismeretközlő irodalom és főleg a kézikönyvtári könyvek gazdag beszerzéséért, a felnőttirodalomból való bátor válogatást javasolta. A gyerekkönyvkiadás forrongó korszaka volt ez: a Móra Kiadónál remekművek jelentek meg, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Kormos István gyermekversei, ugyanakkor a sajtóban viták folytak arról, hogy a tündérmeséket a szocializmus építésének valóságát bemutató művekkel kell felváltani. Vargha Balázs bekapcsolódott ezekbe a harcokba is, szenvedélyesen kiállt az irodalmi értékek mellett. Vitacikkein, előadásain túl könyvet írt a gyerekirodalomról, alighanem a téma mindmáig legszellemesebb magyar nyelvű összefoglalását. A gyermekirodalom története az ő előadásában a nyomasztóan didaktikus, a jelenségeket túlmagyarázó művektől való fokozatos megszabadulás útja, amely elvezet az abszolút szabadságig, a nonszensz irodalomig – nem nehéz mindebben felismernünk a könyv írójának értékrendjét.

A szabadpolc térhódítása után a régi rend legmarkánsabb képviselője új jelszót adott ki: „*A forma ugyan változik, a célt és a módszereket illetően ne legyen különbség*”. Vargha Balázs koncepciójában azonban éppen a célban és a módszerekben volt a meghatározó különbség. A könyvtár-pedagógiában kopernikuszi fordulat történt: a korábban minden elé helyezett közvetlen könyvtárosi befolyásolásnál fontosabbá vált a könyvtárat látogató gyerek megtanítása az önálló választásra, a könyvtár és az információk eszközök értő használatára. A zárt polcos könyvtárban a könyvtáros ajánlásait illedelmesen elfogadó gyerek volt az ideál, most viszont az önálló válogatásra képes, saját szellemi igényeinek kielégítésére, saját problémáinak megoldására választ kereső gyerek lett az eszménykép. Végző soron az önálló gondolkodás kapott magas helyet.

Vargha Balázsnak ez a programja meghirdetésekor, az 1960-as évek elején utópiának tűnt, hiszen alig volt az országban ennek megvalósításra alkalmas gyerekkönyvtár, sem a helyiségek berendezése, sem az állomány jellege, sem a könyvtárosok felkészültsége nem volt erre a feladatra megfelelő. Vargha Balázs mégis op-

timista volt: „*Ma még talán nagyképűségnek hangzik, ha azt mondjuk, hogy a 11–14 éves gyermekek búvárokodni, kutatni is járhatnak a könyvtárba*” – írta 1963-ban – „*de néhány év múlva ez természetes, mindennapos munkája lesz a gyermekkönyvtáraknak*”.

A fejlemények öt igazolták.

De nem csak a tárgyi feltételek hiánya miatt volt az 1960-as évek elején merész ez a vállalkozás, hiányzott a pedagógiai–ideológiai háttér is. Bár a reformpedagógusok korábban már részletesen kidolgozták azt a nevelői koncepciót, amely szerint a kész tények, ismeretek, szabályok magoltatása helyett önálló gondolkodásra kell nevelni, s ennek legjobb eszköze az önálló, felfedező–kutató munka, de az 1960-as évek elején mindez még távol állt a hivatalos nézetektől. Az évtized végére már némileg módosult a kép, az ekkor meginduló oktatásügyi kezdeményezések újra zászlójukra tűzték az önálló gondolkodásra nevelés eszméjét, Marx György *A gyorsuló idő* és *A műveltség dinamikája* című tanulmányaiban adott ehhez ideológiai alapot. Az évtized elején azonban Vargha Balázs szinte egyedül képviselte ezeket a reformgondolatokat.

Szólnunk kell a Vargha Balázs-i gyermekkönyvtárak egy másik meghatározó jellemzőjéről, a játékoságról is, ami nem esetleges járulék volt, hanem az új pedagógiai–gyerekkönyvtári eszmény koherens része. A reformpedagógia egy korábbi klasszikusa szerint „*csak úgy nyerhetjük meg a gyermek szellemi erejét a szükséges munkához, ha segítségül szerződtejük a játék örömeit*”. Aligha véletlen, hogy az ötvenes évek iskoláját komor komolyság jellemezte: az iskola üzem volt, munka folyt benne, amit nem lehetett tréfára venni. A hajdani reformpedagógiai iskolákban viszont a játékos módszereknek kardinális szerepük volt, és nem kevésbé fontos szerepet kaptak Vargha Balázs gyerekkönyvtári programjában is. A feladat és az ember nagyszerű találkozása volt ez: Vargha Balázs vérbeli homo ludens volt, legendás híró játékmester, aki játékosan fedezte fel a világ érdekes jelenségeit, vezetett rá a dolgok rejtett összefüggéseire, a meglévő rend átrendezése pedig pajzán élvezetet jelentett számára. Játékoskönyvei, a televízió által is közvetített *Fabulái* a résztvevőknek élvezetet jelentettek, a könyvtárosoknak és pedagógusoknak „felsőfokú” továbbképzést.

A gyerekközpontú könyvtár eszméje, a szabad olvasói választás megalapozása, a paternalista könyvtáros–olvasó viszony leépítése, a könyvtárhasználói önállóság előmozdítása a gyerekek játékos kedvére és érdeklődésére építve: mindez egyfelől a betiltott reformpedagógia elemeit csempészte vissza a magyar könyvtárügybe, másfelől pedig része volt annak a modernizációs stratégiának, amelyet a magyar könyvtárügy, s azon belül a Könyvtártudományi és Módszertani Központ folytatott a Kádár-korszak évtizedeiben. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tényt, hogy Vargha Balázs koncepcióját a KMK védőszárnya alatt bontakoztathatta ki, ugyanakkor az intézmény világa is gazdagabbá vált az ő személyisége és munkássága révén. Eszméi számos ponton beépültek a gyerekkönyvtárak ügyén túl is az intézmény tevékenységeibe, például a többkönyvű oktatási kísérletbe (Nagy Attila), a könyvtári eszközök új szellemű felfedeztetésében (Könyves-Tóth Lilla és e sorok írója), a könyvtári olvasótáborokba (Kamarás István és mások), a sort folytathatnánk.

Vargha Balázs tevékenysége a könyvtárakon túl a magyar nevelésügyben is szerepet kapott: előmozdította, felpuhította a talajt az 1960-as évek második felé-

ben induló, majd több hullámban továbbélő oktatási reformmozgalmak elvetése előtt.

Bár Vargha Balázs munkássága egy adott kor küzdelmeihez és lehetőségeihez kapcsolódott, ő maga az aktualitásoknál messzebbre tekintett. *„Akik ma általános iskolások – írta egy könyvtár-pedagógiai tanulmányában – olyan életkorban fogják megélni a harmadik évezredet, mikor szellemi teljesítőképességük a legmagasabb lesz ... A következő nemzedéket olyan jövő felé indítjuk el, amelynek térképén igen sok a fehér folt ...”*

A VARGHA BALÁZS-IDÉZETEK LELŐHELYEI

Sallai István–Vargha Balázs: A szabadpolcos közművelődési könyvtár. Bp., OSZK, 1963. 139 p., 4 t.

Vargha Balázs: Gyermekirodalom. Bp., OSZK–KMK, 1964. 61 p.

Vargha Balázs: A gyermekkönyvtárak pedagógiai programja. In: A gyermekkönyvtári munka. (Szerk. Károlyi Ágnes.) Bp., NPI, 1979. 159–164. p.

Bereczky László–Vajda Kornél: Kunszentmiklóstól Debrecenig és tovább. Beszélgetés Vargha Balázssal. = Könyvtáros, 1990. 11. sz. 662–668. p.

Katsányi Sándor